

*В. П. АНДРУЩЕНКО, д-р філос. наук, проф.
(Інститут вищої освіти АПН України, м. Київ)*

ОСВІТА УКРАЇНИ У СВІТЛІ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ І СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 5, с. 111–117

Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти загалом схвалив і затвердив Національну доктрину розвитку освіти України у XXI ст. Учасники і гості форуму звернулись до Президента України Л. Д. Кучми з проханням затвердити цей стратегічний документ. Здавалося б, ще крок і можна приступати до активного впровадження нових стратегій, однак, як завжди, цьому щось заважає.

Пристрастей навколо Національної доктрини, а точніше, навколо проблем розвитку освіти, не зменшується. І це не випадково. Нова доктрина привернула до себе увагу широких верств населення, держави і народу, — видатний вчений і державний діяч, звичайний працівник освіти і пересічний громадянин — намагається висловити свою точку зору, подати пропозицію чи зробити зауваження щодо прийнятого рішення. На жаль, за досить різкими критичними висловлюваннями щодо перспектив розвитку освіти не завжди відчувається справжня турбота про освіту і майбутнє нашої країни. Іноді серйозний розгляд освітніх проблем підміняється безпідставними спекуляціями заради власної вигоди, які лише заважають прийняти важливі рішення.

Наше суспільство суперечливе. І це зрозуміло. Перехід від тоталітарного до демократичного суспільства не завжди відбувається цивілізованим шляхом, оскільки через різні обставини виникають суперечності як внутрішнього, так і зовнішнього плану. У колі цих суперечностей перебуває і така галузь суспільної життєдіяльності, як освіта. Осмислити стратегії освіти, модернізувати їх з урахуванням вимог викликів XXI століття можливо, лише розв'язавши низку су-

перечностей — економічних, політичних, соціокультурних, духовних, які уповільнюють просування нашого суспільства шляхом демократичного розвитку.

Економічні суперечності як найважливіші виникли в результаті здійснення таких вкрай необхідних процесів, як роздержавлення і приватизація, утвердження ринкових відносин і приватного власника-виробника, з яким пов'язувались певні надії на відродження виробництва, зростання економічного потенціалу держави, підвищення добробуту населення. Результат виявився більш ніж суперечливим: за роки економічної кризи (1991–1999 рр.) ВВП скоротився на 59,2 %, обсяг промислової продукції — на 48,9 %, сільського господарства — на 51,5 %. Реальна заробітна плата зменшилась у 3,82 раза; приватизація призвела до крайньої поляризації між бідними і багатими. В Україні сформувався досить потужний прошарок “олігархів”, який володіє лівовою часткою національного капіталу. Водночас значна частина населення живе за межею бідності, лише 15–20 % людей вважають, що їх життєвий рівень можна вважати більш-менш задовільним. Незважаючи на певне зростання виробничих показників у 2001 р., падіння виробництва порівняно з 1990 р. сьогодні сягає 30–50 %. Через величезні податки масовий (дрібний) “приватний виробник” не може не те щоб нарощувати потужності свого бізнесу, а навіть сплачувати податки. Середній клас, значну частку якого становлять люди з вищою освітою, відповідає своєму статусу лише за визначенням: сотні тисяч медичних працівників, вчителів, працівників культури балансують на межі виживання. Безробіття у країні становить

12 % загальної кількості працездатного населення.

Безсумнівно, ці суперечності торкаються і сфери освіти, оскільки вона є органічною складовою суспільного організму, його своєрідною функцією. Хворий організм відтворює хворобливу функцію. Звідси виникає комплекс суперечностей, подолання яких виходить за межі сфери освіти і є прерогативою держави.

Зазначені суперечності зумовлені насамперед малим обсягом державного фінансування, тим відсотком від ВВП, що передбачений бюджетом на розвиток освіти, а також можливостями залучення і використання позабюджетних коштів і наявного правового супроводу економічної діяльності закладів освіти.

Яскравим прикладом може слугувати програма, підготовлена групою народних депутатів під амбіційною назвою "Сім кроків виведення освіти із кризи". Сама програма принципових заперечень не викликає. Але у зв'язку з цим виникає кілька питань, що потребують конкретних відповідей. По-перше, ця програма чомусь пропонується як альтернатива Національній доктрині розвитку освіти; по-друге, вона зосереджується лише на тактичних завданнях і не розглядає стратегію, яка передбачається Доктриною; по-третє, ініційована народними депутатами як завдання діяльності уряду й всього освітянського корпусу вона знову обходить важливі питання про фінансування освіти. Хто ж як не народні обранці мають цим опікуватись?

Вирішуючи це питання, варто звернутися до світового досвіду. Спільним у ньому є те, що владні структури розвинених країн надзвичайно турбуються про розвиток освіти, надаючи їй вагомої фінансової підтримки. Країни Скандинавії, Німеччина, Франція вже давно дійшли висновку, що вища освіта має існувати за рахунок податків від населення. Наприклад, французькі університети на 90 % фінансуються з державної скарбниці; в Іспанії 80 % освітянських витрат бере на себе держава, а 20 % сплачують студенти; німецькі вищі заклади освіти вже з середини 80-х років 70 % коштів отримували від держави, інші 30 % — від промисловості, торгівлі тощо. В Австралії освіта на 90 % залежить від державного фінансування. І останній вагомий аргумент: статті видатків з поточних фондів державних вищих закладів освіти США у 90-х роках склали 85,5 млрд дол.

Сучасний економічний стан України вкрай негативно позначається на освіті. Сьогодні у країні до категорії бідних належить понад 26 %

населення, вкрай бідних — майже 15 %. При цьому основну частину бідних становлять сім'ї, в яких є діти віком до 18 років, тобто шкільного віку. Найвищі показники бідності (36–43 %) спостерігаються в Миколаївській, Луганській та Чернівецькій областях.

З бідністю пов'язані такі явища, як безпритульність і жебрацтво. Бідність — це безробіття, напівголодний спосіб життя, викривлена психіка, спотворена мораль, це шлях до зловживання алкоголем і злочинності, до різних захворювань. Діти з бідних сімей не мають можливості отримати повноцінну освіту. Навіть існуюча система пільг, передбачених державою, не гарантує бідним належного одягу, необхідних підручників і навчальних посібників, комп'ютера, інших засобів навчання. Звичайні матеріальні проблеми поглиблюються також конфліктними ситуаціями у бідній родині, алкоголізмом і розпустою.

Подолання бідності й забезпечення зростання добробуту населення належать до основних завдань українського державотворення. Одним із засобів їх вирішення є освіта. Позитивні результати у цьому плані має започаткована Міністерством освіти і науки України спільно з ПРООН (UNDP), Світовим Банком та Міжнародним фондом "Відродження" Програма подолання бідності через освіту. В Національній доктрині розвитку освіти цей аспект також передбачено системою заходів, які охоплюються розділом "Рівний доступ до якісної освіти".

Політичні суперечності в середині країни також впливають на розвиток освіти. У статуті чи програмі діяльності будь-якої партії ми побачимо однакові гасла: "розвиток освіти", "модернізація", "оновлення змісту", "випуск підручників", "комп'ютеризація" тощо. На жаль, реальний партійний внесок в освіту цим і обмежується. Лише іноді, здебільшого під час чергової виборчої кампанії, політичні партії нагадують про своє існування громадськості, коли дарують якійсь школі телевізори чи комп'ютери. Але жодна зі 130 партій не побудувала ще жодної школи, не інвестувала видання підручників і навчальних посібників, не створила справжньої комп'ютерної мережі, яка б завдяки своїм технічним можливостям давала змогу здійснювати повноцінне навчання і розвивати науку. Прості підрахунки коштів, які "викидають" партії і окремі кандидати в депутати у ході чергових виборів, партійних з'їздів, інших політичних акцій, показують, що їх би вистачило на утримання принаймні трьох таких систем освіти, як наша, протягом трьох років!

Зворотна сторона медалі є ще більш суворою: кожна партія намагається “проникнути” в учнівське і студентське середовище, розширити через них свій електорат. При цьому здійснюється шалений тиск на ректора, якого примушують організувати аудиторію, збирати підписи, голоси. Найповажніших професорів впливові партійці залучають бути своїми довіреними особами, речниками партійних програм і намірів.

Намагаючись якось уникнути партійного переслідування, ректори делегують ці функції проректорам. Справа інколи доходить до абсурду: проректори одного і того ж закладу “працюють” на різні партії, узгоджуючи між собою різноманітні партійні заходи, щоб хоч якось захистити студента від шквалу політичних пристрастей, зберегти цілісність навчально-виховного процесу і водночас не посваритись з “партійним політиком”. Отже, ректору доводиться балансувати на межі можливого і доцільного, абсурду і реальної практики. Де вже там займатись освітнім процесом, наукою, організаційно-економічною чи виховною роботою.

У зв'язку з цим можна зробити кілька висновків: у суперечливому поліпартійному просторі, який формується, будь-які освітянські питання потрібно розглядати на професійному рівні і у відповідності з чинним законодавством, а не шляхом партійного тиску; демократична політична культура має формуватись у партійному середовищі, щоб партійні пристрасті не заважали досягненню основних цілей — навчання і вихованню молодого покоління.

Не менш принциповими є реалії розвитку освіти в Україні, пов'язані з нашою *ідеологічно невизначеністю*.

Дійсність жорстока. Тоталітарна ідеологія, яка впродовж семи десятиліть однозначно панувала на всьому радянському освітянському просторі, здається, уже відійшла в минуле, а нова — ще не створена. “Деідеологізація освіти”, про яку мріяли кілька поколінь педагогів-практиків і яка відбулась в останнє десятиліття нашого незалежного розвитку, дала суперечливі результати: нові покоління українців, здається, настільки заплутались в ідеологічних пріоритетах, що практично не вірять в ідеали, не мають надії на майбутнє, не люблять нікого і ніщо, та, напевно, сподіваються лише на “щасливий випадок”.

“Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова” — це положення статті 15 Конституції України трактується сьогодні далеко не однозначно. Світоглядно-методологічний плюралізм, який утверджується в суспільстві, що

прямує у бік демократичного розвитку, вимагає ідеологічної багатоманітності. У свою чергу потреби державотворення, які виокремлюються та істотно осмислюються як національні інтереси все ширшими верствами населення, зумовлюють нагальну необхідність згуртування, консолідації, духовної єдності українців як політичної нації. Останнє можливе лише на засадах загальнонаціональних ідей, системно представлених у вигляді державницької ідеологічної доктрини. “Будь-яка держава здатна утвердити свою міць і цілісність лише тоді, — підкреслював Президент України Л. Д. Кучма, — коли існує система ідей, які не тільки визначають ціннісні орієнтири розбудовного процесу, а й спроможні об'єднати і надихнути людей, згуртувати націю, стати потужним стимулом прискорення соціального прогресу”*. Формування, зміцнення і пропаганда цієї системи ідей на всіх рівнях зовнішньої і внутрішньої діяльності видається нам одним з основних завдань сучасного українського державо-, культуро- і людинотворення. Принциповими вони є і для системи освіти.

Освіта має не лише зрощувати знання, а й виховувати особистість, насамперед в контексті базових цінностей державницької ідеології, сформульованих Конституцією України. Ідеться про такі фундаментальні цінності, як статус держави — суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової; цілісність і недоторканість існуючого кордону; унітарність держави; визнання людини найвищою соціальною цінністю; консолідація та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Згідно з Конституцією України, провідними символами нашої національної доктрини є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Базовими положеннями (принципами) державницької ідеології України є конституційно гарантовані права і свободи людини і громадянина. Завдання освіти — втілити їх у свідомість особистості, яка формується і виховується.

Важливо враховувати, що державницька ідеологія України перебуває у стані становлення, тобто формується, розвивається й утверджується у відповідності з послідовним заглибленням суспільства в систему національних інтересів, які

* Україна: погляд у третє тисячоліття. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на науковій конференції 16 листопада 2000 року. — К., 2001. — С. 3.

поступово, але все прозоріше виокремлюються в контексті внутрішніх і зовнішніх трансформаційних процесів. Освіта має чутливо реагувати на ці зміни, осмислювати інтереси, враховувати їх у навчальному процесі, а через нього (і виховну роботу) втілювати в систему духовного світу особистості, її культуру світоглядні і моральні цінності.

Українська державницька ідеологія є доктринальною подальшою трансформацією суспільства як єдиного, цілісного організму, яка поєднує в собі, по-перше, визначення стратегії розвитку і тактики послідовно здійснюваних заходів, їх субординації та взаємозв'язку; по-друге, вибір необхідного для цього інструментарію; по-третє, обґрунтування шляхів та механізмів досягнення мети. Вона базується на чіткому розумінні нової історичної реальності, що склалася впродовж десятиліття незалежного розвитку; дає відповіді на запитання про причини втрат і фактори деформацій української дійсності; спрямована на визначення стратегії й логіки якісних перетворень, орієнтованих на залучення Україною надбань світового цивілізаційного процесу. Ключовими поняттями української ідеологічної доктрини є такі:

- пріоритет людини і людяності, наповнений реальним соціально-економічним, політичним і соціокультурним змістом;
- демократизація та утвердження повноцінних інституцій громадянського суспільства;
- соціальна спрямованість реформ; постіндустріальний вектор суспільного розвитку;
- захист національних інтересів в контексті глобалізації; зміцнення дієздатності держави;
- зміцнення позицій національного капіталу;
- обмеження тіньової діяльності та олігархізації суспільства;
- подолання бідності, формування середнього класу, підвищення добробуту населення;
- утвердження пріоритетів сталого людського розвитку.

Означені пріоритети мають стати домінантними цінностями, які виховуються засобами освіти. Проте освіта має враховувати і те, що в демократичному суспільстві мають право на існування ідеологічний плюралізм та ідеологічна опозиція, межі діяльності якої в юридичному плані врегульовуються законом, а в моральному — своєрідним моральним імперативом, за яким розпочинається втручання в особисте (у тому числі й психічне) життя людини.

Все, що руйнує державу, культуру, особистість, підриває основи духовності і моралі, розпалює

ворожнечу між народами, має бути не лише обмеженим, а й викоріненим із суспільного середовища як вороже людині і людяності. Українська освіта утверджує ідеологічну доктрину гуманістичного спрямування у бік зміцнення держави, людини і культури як рівної серед рівних країн, народів і культур світу. Вона спрямована у майбутнє, інфікована оптимізмом і високою моральністю, споконвічно притаманних українському народові.

Наступна група проблем розвитку освіти зумовлена *суперечностями духовного життя суспільства*, пов'язаними насамперед ідеологічним плюралізмом і особливо зі зміною статусу і ролі такого феномена, як релігія. Великим демократичним здобутком українського державотворення є конституційна норма, яка передбачає право кожного на свободу світогляду і віросповідання. Здійснення цього права, записано в Конституції України (ст. 35), може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Дилема "права кожного на духовну свободу" і "його врегулювання законом", на жаль, трактується у нашому суспільстві далеко не однозначно. Прикладом можуть слугувати далеко не поодинокі суперечності і навіть конфлікти, що проникають у заклади освіти (незважаючи на відокремленість школи від церкви) разом з духовною особою, яка намагається утвердити в них свою конфесійну точку зору як єдино вірну і справедливу.

Характерно, що, прямуючи до школи, духовні особи заявляють про наміри посилити духовно-моральне виховання особистості. І не більше. Насправді ж вони формують світогляд, не лише далекий від наукового, але й односторонній у своїй позанауковості — "конфесійний". Нерідко школа стає ареною розбрату конфесій, зіткнення традиційних і модерністських релігійних течій, полем психологічного тиску, зомбування особистості, реалізації маніпулятивних технологій, надто далеких від дійсної духовності і моралі.

Власне, проблема духовного виховання особистості є, мабуть, найскладнішою і найтяжчою для розв'язання. У радянські часи ця проблема була практично відсторонена, переведена у площину актуалізації окремих фрагментів — морального, естетичного, атеїстичного, ідеологічного тощо. Духовна ж цілісність особистості залишалась за

межами виховного процесу. Поле духовного виховання заповонила казенщина. У своїх світоглядних пошуках, сумнівах, суперечностях людина могла звернутись хіба що до Бога. Однак релігійне виховання в ті часи вважалось нелегітимним, а тому здійснювалось утаємниченими способами. Доступ до нього мали поодинокі люди. Нині ситуація змінилась. Долаючи залишки тоталітаризму, Україна стала на шлях утвердження дійсної свободи совісті. Змінилось ставлення до релігії. Віра в Бога стала такою ж нормою, як право людини на атеїстичні переконання. Прикметою часу українського відродження є посилення духовної і громадянської активності релігії, яка все відвертіше претендує на монополію у царині духу, намагається утвердити себе як одноосібно пануюча духовна сила. При цьому у боротьбі за людину різноманітні конфесії виявляють не лише традиційну наполегливість, а й нетерпимість одна до одної. Міжконфесійні сутички нерідко закінчуються трагедією людини, яка остаточно втрачає ідеали, замість того, щоб знайти їх. Духовне виховання в цій ситуації стає ще більш проблемним, ніж раніше. Як його налагодити? Хто має стати його суб'єктом і провідником? Якою мірою духовне виховання мають здійснювати релігійні організації і діячі у школі і вищому закладі освіти? Чи існує межа нетрадиційних духовно-релігійних впливів на особистість? На ці питання й дотепер у нашому суспільстві немає однозначної відповіді.

Очевидно, варто було б провести з цього приводу низку дискусій (круглих столів, семінарів) духовенства з науково-педагогічною громадськістю, вслухатись в аргументи один одного, відшукати компромісне рішення, знову ж таки, звертаючись до світового досвіду і власної культурно-історичної традиції.

Низка проблем у системі освіти зумовлена також *суперечностями етнонаціонального чинника суспільного розвитку*.

З точки зору етнонаціональних відносин, українська дійсність є досить стабільною. Корінна нація (українці), яка становить переважну більшість населення, знаходить взаєморозуміння і можливості співпраці з усіма етнічними групами, для яких Україна давно вже стала не лише "місцем проживання", а й рідним домом. "Атмосфера толерантності, доброзичливості та взаєморозуміння між людьми різних національностей, — говориться в Посланні Президента України до Верховної Ради України, — стала надійною опорою української державності. Конституція передбачає розвиток української нації, її історичної

свідомості, традицій і культури у тісному взаємозв'язку зі збереженням етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин".

Міжетнічних конфліктів українська історія не знає. Духовність українців прямої чи утаємниченої міжетнічної ворожнечі не утримує. Як засвідчують факти, навіть в періоди тяжких суспільних катаклізмів (революція, громадянська чи Велика Вітчизняна війна, голодомор і репресії) не було виявів агресивної нетерпимості, ворожості чи помсти до національних меншин з боку корінної нації. Завжди і в усьому люди допомагали одне одному побороти негаразди, захиститись від переслідувань, врятувати життя. Єврейські погроми часів громадянської війни, як правило, були спровоковані й організовані псевдоревольюціонерами. Своєрідна скептичність в оцінці культурних і професійних якостей "москалів", яка все ще зберігається в деяких місцевостях західних областей України, скоріше, є псевдокультурним рудиментом, і не більше.

Показово, що мирні періоди розвитку української історії завжди були періодами плідної співпраці, взаєморозуміння і злагоди. Стабільною ситуація є і сьогодні. За даними Всеукраїнського опитування населення, переважна більшість респондентів зазначає, що в Україні немає дискримінації за етнічною ознакою (91,0 %); 93,6 % опитаних з випадками дискримінації не зустрічались. Все це є безцінним надбанням української історії, духовної культури і моралі, своєрідною основою, на якій розгортається етнонаціональне сьогодення, розв'язуються етнонаціональні проблеми.

Воднораз цю проблематику не можна розглядати побіжним чином. Вона складна і розгалужена, емоційно заряджена і імпульсивна. Будь-яка спроба розв'язання її "силовими методами" приречена на невдачу. Етнонаціональна тема потребує терпіння і виваженості, причому не лише з боку корінної нації, а й всіх суб'єктів, які її створюють. Розміщення репатріантів і біженців, участь у владних структурах, матеріальна (наприклад, розподіл будівельних матеріалів) і гуманітарна допомога, майновий статус храмів, видавнича справа, освіта, теле- і радіомовлення — ось далеко не повний перелік точок зіткнення інтересів, де суб'єктивізм, якщо він домінує, може спричинити велике соціальне зло. Ефективне і взаємовигідне розв'язання ситуації забезпечується лише через толерантність і виваженість, ґрунтовність підготовки питання науковими і пси-

хологічними засобами. У сучасній українській етнополітиці однією з найгостріших є проблема організації освітянської справи, що має кілька складників: а) організація національних класів чи шкіл; б) видання підручників і навчальних посібників; в) підготовка вчителів, здатних проводити заняття рідною мовою на рівні сучасних досягнень науки і педагогічної практики; г) можливості вступу представників національних меншин до вищих навчальних закладів; д) викладання предметів у вищих закладах освіти мовами етнічних груп, які навчаються.

Кожна з цих проблем потребує особливої уваги й окремого розгляду. Доцільно було б організувати спеціалізовані робочі групи, які б уважно вивчили сучасний стан, виявили тенденції розвитку ситуації, підготували відповідні рекомендації.

Як відомо, для задоволення освітніх потреб представників різних національностей в Україні діють 2940 шкіл з російською мовою навчання (загальна кількість учнів — 1614,5 тис.), молдавською — 2 (814 учнів), з кримськотатарською — 2 (705 учнів), з угорською — 64 (14,8 тис. учнів), з польською — 3 (681 учень), з румунською — 104 (28,2 тис. учнів), з єврейською — 5 шкіл. Усього в Україні діє 2299 змішаних шкіл: українсько-російських — 2259, українсько-угорських — 28, українсько-польських — 3, українсько-румунських — 7, українсько-угорсько-російська — 1, українсько-словацька — 1, російсько-молдавська — 1, російсько-кримськотатарських — 5, російсько-угорських — 3, російсько-польська — 1, російсько-румунських — 9, російсько-болгарська — 1. Забезпечення культурно-освітніх потреб національних меншин фінансується Державним бюджетом України. Так, преса національних меншин нараховує 105 назв, обсяг теле- і радіопередач українського державного телебачення становив 537,4 годин на рік; українського державного радіо — 1205,4 годин на рік; регіональних телерадіокомпаній — 537,4 годин на рік*.

Логічно поставити запитання: чи достатньо цього для задоволення освітніх і культурних потреб представників різних національностей? Однозначної відповіді на нього, на жаль, немає. Експектації людей виявлені слабо. Громадська думка розшарована. Наукові рекомендації мають загальний характер. Отже, потрібно здійснити поглиблене вивчення ситуації, обґрунтувати прогнози, внести відповідні рекомендації.

* Українське суспільство: Моніторинг — 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали. — К., 2000. — С. 297.

Відомо, що держава не може дати більше, ніж може. І це треба розуміти, зміщуючи навантаження на механізми самоорганізації, точніше, переміщуючи етнонаціональну проблематику із сфери державної регуляції у сферу громадянського суспільства. У свою чергу держава повинна приділяти цьому процесу безпосередню увагу як одному з основних складників національної безпеки. Етнонаціональна проблематика вразлива. Вона надто відкрита до різних зовнішньополітичних впливів. Зменшення авторитету власної держави відразу ж “заповнюється” аргументами сусідів з “близького й далекого зарубіжжя”. Чи варто наголошувати, що ці аргументи не завжди бувають коректними? Характерним є й те, що найвпливовішими каналами їх впровадження в середовище етнічних спільнот є освіта і культура.

У захисті прав національних меншин Україна співпрацює з іншими державами, зокрема у рамках змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав національних меншин — українсько-угорської, українсько-словацької та українсько-румунської. Досить ефективно виконуються міжвідомчі угоди про співробітництво у сфері міжнаціональних відносин, укладені з Російською Федерацією, Молдовою, Литвою, Білоруссю. При цьому наша держава скрупульозно дотримується всіх міжнародних норм і домовленостей. Менш ефективно вона захищає свої власні національні інтереси і національну безпеку.

Очевидно, держава має поставити авторитетні матеріальні, політичні і культурно-освітні проєкти подібним впливам, здійснити комплекс інновацій, спрямованих на зміцнення єдності української політичної нації у розмаїтті всіх народностей, для яких Україна є Вітчизною в самому широкому розумінні. У сфері етнонаціонального аспекту освіти — це прерогатива вчителя, який представляє державу і суспільство як єдиний і незаперечний авторитет, як носій національного інтересу, як патріот, виховний вплив якого “переливається” в патріотичне почуття і світогляд дитини незаперечною істиною, раз і назавжди.

Етнонаціональна проблематика складна і багаторівнева. Як зазначається у Посланні Президента України до Верховної ради України, у розв'язанні етнонаціональних проблем використовуються ще далеко не всі можливості. Необхідно переглянути і вдосконалити механізми задоволення потреб та прав національних меншин. Це стосується передусім формування дорадчих органів з числа їх представників при органах місцевого

самоврядування, послідовного виконання державними адміністраціями програм національно-культурного розвитку, забезпечення національно-культурних товариств приміщеннями, створення умов для діяльності недільних шкіл з вивчення рідної мови. Значна частина проблем національних меншин стримується відсутністю необхідної законодавчої бази.

Не можна не торкнутись і такої гострої проблеми, як *мовні стратегії освіти*.

Суперечності стосовно вивчення української мови як державної і статусу російської мови та її вивчення, які ведуться нині у суспільстві, видаються дещо завуженими, надто політизованими і неконкретними. Національна доктрина розвитку освіти розглядає їх у ширшому соціальному контексті і в перспективі. Вільно володіти державною (українською) мовою має кожен громадянин. Якщо цього нема — нація не має перспективи, а особистість — майбутнього. Проблемою тут є не принцип, а методика його впровадження у практику навчання і виховання учнівської та студентської молоді, дорослого населення країни. На жаль, про ефективність наявних методик вивчення української мови говорити можна лише умовно, особливо у вищій школі і зокрема техніко-технологічного профілю.

Російську також треба вивчати як мову, якою спілкується третина населення України, мову найближчого сусіда, з яким ми маємо найбільшу довжину державного кордону, і мову одного зі стратегічних партнерів України, з яким здійснюються найбільші економічні, політичні, торговельні і культурні контакти. Поряд з російською (очевидно, в такому ж обсязі) потрібно вивчати ще кілька мов. Адже без вільного володіння іноземною мовою (мовами) ні про які міжнародні виробничі, торговельні, наукові і культурні контакти не може й бути мови.

На жаль, освіта в колишньому СРСР була вибудована за такими технологіями, що більшість з нас володіли іноземними лише “з допомогою словника”. Цим досягалось відсторонення радянської людини від світу. Знати іноземну в тоталітарному суспільстві було небезпечно. Ті ж, хто володів нею, відточував її, читаючи іноземну літературу або спілкуючись з іноземцями, потрапляли в зону особливої підозри. У сталінські часи їх оголошували шпигунами, ворогами народу, засиляли до Сибіру чи розстрілювали. Десталінізація 60-х років особливого прориву у мовній підготовці не зробила. Рутинною була

мовна підготовка і в періоди “розвинутого соціалізму” та перебудови. Спадкоємно ця ситуація перейшла в наше сьогодні: як і раніше, вільно володіють іноземними мовами все ще одиниці. Отже, ситуацію треба різко змінювати. Але яким чином і якими засобами? Насамперед необхідно змінити суспільне ставлення до мови. У суспільстві має утвердитись така установка, щоб дипломованому фахівцеві було соромно не знати державну і одночасно іноземну мови.

Сучасний світ — полікультурний і багатомовний. І кожна мова є скарбницею його багатоманітної культури, неповторної індивідуальності (ментальності) народу, виявом його унікального характеру. Водночас є мови, які отримали статус “світових”: англійська, німецька, французька, іспанська і російська. До цієї когорти прагне наблизитись китайська, японська і кілька інших мов розвинених народів і культур світу. Будь-які міжнародні форуми визначають офіційні мови, за якими ведеться спілкування. Як правило, в це визначення потрапляють три-чотири світові мови. Володіння ними є не лише показником рівня освіченості, а нагальною необхідністю безпосереднього спілкування, взаєморозуміння, для обміну інформацією, ведення дискусії.

Наша освіта має сформувати новітню мовну культуру особистості, де вільне володіння державною (українською) у поєднанні із знанням іноземної (однієї-двох із світових мов) дасть той синтез загальнокультурної підготовки особистості, який дозволить їй не лише здолати мовні бар'єри, а й імплемувати в міжнародну мовну культуру елементи української, які також поступово набирають рис якщо не загальносвітових, то, в усякому разі, загальноєвропейських.

Як соціальний інститут підготовки людини до життя шляхом передавання знань, формування світогляду, культури, вмінь і навичків практичної поведінки та виховання характеру освіта функціонує в органічному взаємозв'язку з усією сукупністю соціально-економічних, політичних і соціокультурних факторів. Впливаючи на них і одночасно реагуючи на їх зворотний вплив, вона трансформує свою сутність, зміст і характер. Саме тому, створюючи і впроваджуючи Національну доктрину розвитку освіти, ми повинні враховувати весь комплекс суспільних суперечностей, розмаїття підходів до їх розв'язання, навчитись співставляти точки зору, відшуковуючи професійні, а не корпоративні партійно-політичні рішення.